

Зузана ГАНУДЕЛЬ

УКРАЇНСЬКІ ГОВОРИ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ У ЛІНГВІСТИЧНИХ АТЛАСАХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24

УДК 811.161.2*282(437.6)

Ганудель З. Українські говори Східної Словаччини у лінгвістичних атласах; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 7; мова словацька.

Анотація. В статті про українські говори Східної Словаччини розглядаються питання найдавніших праць О. Броха, І. Верхратського, В. Гнатюка, І. Панькевича, Г. Геровського та сучасні праці у лінгвогеографії українських говорів Східної Словаччини – В.Латти, З. Ганудель, З. Штібера, Я. Рігера, Атласу української мови, Atlasu slovenského jazyka, Загальнокарпатського лінгвістичного атласу, в яких подається вичерпний виклад методом лінгвістичної географії, що на довгі роки буде служити матеріальною базою для подальших досліджень.

Ключові слова: лексика, лінгвогеографія, легенда, ключ до легенди, коментарі.

V příspěvku sa poukazuje na najdávnejšie práce o ukrajinských nářečích východného Slovenska autorov: O. Brocha, I. Verchratského, I. Paňkevyča, J. Viru, H. Gerovského, Z. Hnatyuka a súčasných autorov: V. Lattu, Z. Hanudelovej, Z. Stiebera, J. Riegera, Atlasu ukrajinského jazyka, Atlasu slovenského jazyka, Celokarpatského dialektologického atlasu, v ktorých sa podáva vyčerpávajúci lingvistický výklad metódou jazykového zemepisu, čo bude na dlhý čas jedinečnou materiálou základnou na ďalšie výskumy.

Ключові слова: lexika, lingvistický zemepis, legenda, klíč k legende, komentár.

Annotation. In the given article about Ukrainian dialects of Eastern Slovakia the most important questions of the oldest works by O. Broch, I. Verhratsky, V. Hnatyuk, I. Pankevich, H. Herovsky and of modern works in linguo-geography of Ukrainian dialects of Eastern Slovakia – V. Latta, Z. Hanudel, Z. Schtiber, Ya. Riger, the Atlas of the Ukrainian Language, the Atlas of the Slovak Language, the Carpathian Linguistic Atlas are touched upon. The overall analysis of the given questions by the method of linguo-geography is presented which will be a source for further research.

Key words: vocabulary, lingvogeography, legend, key to legend, comments.

На думку визначного українського діалектолога, професора Й.О. Дзензелівського, доктора наук, південнолемківські говори і в плані синхронії, і в плані діахронії давно перестали бути «terra incognita». Проте із-за своєї виняткової специфіки (архаїчність, латеральність, давність контактування з іншими мовними масивами) лемківські говори і на південних, і на північних схилах Карпат не втрачали зацікавлення з боку дослідників».

До найдавніших належать праці з 90-их років минулого століття Олафа Броха, крім інших, зокрема праця «Про угрорусское наречие села Убля (Земплинского комитата)» (1899) та праці Володимира Гнатюка - «Русини Пряшівської епархії і їх говори» (1900), «Словаки чи русини?» (1901), «Руська мова в Угорщині» (1902) та інші, в яких автор пояснював спір про національність західних русинів і їх мову.

Всякого визнання заслуговують також праці І.Верхратського, який обстежив наші говори з понад 38-ох населених пунктів з наголосом сталим, а також майже стільки з наголосом рухомим. Цінними є його записи суцільних текстів живої мови та укладені ним словники.

Про українські говори Східної Словаччини були написані монографічні праці в ширшому територіальному плані. З них нагадаємо монографічну працю І.Панькевича «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей» (1938), яку в той час М.Вайнгард назвав найкращою монографічною працею у слов'янській діалектології. В ній І.Панькевич подає

характеристику фонетичної і морфологічної системи з біля ста сіл нашого регіону, які розглядає в контексті з говорами Підкарпаття.

Були написані також праці, в яких ґрунтовно досліджено мову лише одного якогось населеного пункту. Це такі праці, як-от: «Hláskoslovie gusínskej Osturni» (1929) Й. Віри, «Говір села Валашковець бувшої Земплинської жупи на Закарпатті» (1930) або «Фонетика говору села Завадка на південнім Спиші на Словаччині» (1936) та «З морфології говору села Завадки на південнім Спиші на Словаччині» (1927) І. Панькевича чи «Сучасна українська говірка села Вублі у порівнянні з її записом в 1896 р.» Петра Бунганича, а також монографія «Говор села Убля Восточной Словакии» (1973) О.Лешки. У всіх цих працях порівнюються, співставляються та аргументуються мовні явища, властиві українським говорам Східної Словаччини.

У 40-их рр. минулого століття про українські говори Східної Словаччини писав також Г.Геровський. У своїй досить обширній праці «Народная речь Пряшевщины» (1948) він твердить, що говори Пряшівщини як частина південнокарпатського наріччя зберігають «все главные языковые признаки русской языковой области, имеющие соответствие в северных великорусских говорах». Такі слова, як-от: **пелевня, сукман, платя, білизна, верета, луч, ковач, гыря, выр** та інші «являються одночасно южнокарпатськими і северно-русскими (новгородськими) словами». Г.Геровський всі південнокарпатські говори, за

винятком гуцульських, відносив до великоруських говорів. Він зробив висновок: «Вся совокупность звуковых, формальных и словотворных черт создает такое резкое различие с украинскими говорами (закарпатоукраинскими и другими), что дает основание считать карпатские говоры самостоятельной группой наряду с другими диалектическими группами, установленными в науке».

Висновками Г.Геровського скористався автор «Правил русинського правопису» (1994) Василь Ябур, який Г.Геровського визнає як «єдного з найліпших знавців карпатських русинських діалектів».

60-80-ті рр. минулого століття визначаються оптимальним дослідженням українських говорів Східної Словаччини. Було написано біля 18 монографічних праць з фонетики, морфології, лексики та синтаксису цих говорів, друком вийшли численні статті з різноманітних груп лексики, як-от: побутової, ткацької, будівничої, зоонімічної, ботанічної, сільськогосподарської, хроматичної, метрологічної, анатомічної та експресивної.

Говори українців Східної Словаччини досліджені і методом лінгвістичної географії. Перша в україністиці взагалі була праця І.Панькевича «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей» (1938), у якій послідовно застосовано метод лінгвістичної географії і визначено 39 ареалів фонетичних і морфологічних явищ. Вони перетинають сучасний словацько-український кордон і утворюють суцільний діалектний континуум. І.Панькевичу належать і теоретичні обґрунтування деяких лінгвогеографічних положень, що зберігають наукову вартість і понині.

У другій половині 50-их рр. минулого століття українські говори Східної Словаччини методом лінгвогеографії досліджував у своїй праці «Atlas jezikowy dawnej Łemkowsczyzny» (1956-1964) Здіслав Штібер. В сітку його атласу увійшло 8 населених пунктів українського регіону Східної Словаччини (Меджилабірці, Гавай, Буківці, Свидник, Андрійова, Тварожець, Ястреб та Орябина), які репрезентують говори лабірські, маковицькі із свидницькою південно- і західномаковицькою групами, українські шариські та північноспиські говори. Хоч метод картографування та спосіб укладення карт, зокрема коментарів З. Штібера далекий від того, який практикується в різних сучасних атласах, все ж таки з нього можна почерпнути всі основні дані фонетичної, морфологічної, лексичної та акцентуаційної системи, яка ці говори ріднить з іншими українськими говорами.

У контексті українських бойківських говорів вісім населених пунктів (Светлиці, Гостовиці, Звала, Велика Поляна, Збій, Убля, Пихні, Чабалівці) дослідив у своєму

восьмитомному «Atlase gwar Wojkowskich» (1980-1991) Януш Піер. В атласі відбито матеріал, зібраний ще до війни, а також матеріал, записаний у 70-х рр. XX ст. експедиційним шляхом, та записи з різних опублікованих і неопублікованих словників та атласів.

Українські говори Східної Словаччини досліджені і в чотиритомному «Atlase slovenského jazyka» (1968-1984). В його сітку включено десять населених пунктів (Орябина, Лівів, Мальців, Бехерів, Ладомирова, Сорочин, Округле, Чабалівці, Чукалівці, Ковбасів). Це величезна праця словацьких науковців-діалектологів, яка для вивчення словацько-українських мовних контактів має незаперечне значення.

Велику кількість ізоглос, що повністю зберігають риси, якими визначається подібність наших українських говорів з іншими говорами південно-західного українського наріччя, можна почерпнути з другого тому загально-національного лінгвістичного «Атласу української мови» (Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі) (1988). В атлас увійшло 18 населених пунктів українського регіону Східної Словаччини (Малий Липник, Якуб'яни, Нижні Репаші, Порач, Хмельова, Нижній Комарник, Кружлів, Липова, Гавай, Полата, Жатківці, Руська Поруба, Матяшок, Нижня Яблінка, Стацин, Новоселиця, Зубне, Стриговець). Їх від 1958 року під час свого перебування в Інституті суспільних наук у Львові запропонував для обстеження до «Атласу української мови» Василь Латта. Таким чином русько-українські говори Східної Словаччини в плані лінгвогеографії широко представлені в усьому західному регіоні української мовної території. І хоч українські говори Східної Словаччини в плані географічних стосунків розвивалися ізольовано від своєї мови-основи, або базисної мови, і хоч від мови її говорів вони відрізняються не лише функціонально, але і формально, вони є органічною частиною їх загального цілого і мають своє обґрунтування та історичне значення.

На фоні карт «Атласу української мови» відбито повне уявлення про загальну діалектну єдність української мови на всіх мовних рівнях, які ретроспективно підтверджують членування південно-західної групи говорів. Вони дають багато науково обґрунтованого матеріалу, що відбиває мовні факти, усі елементи якого взаємно перевіряються і у співвідносності документуються, а з погляду структури діалектного континууму становлять генетичну єдність.

В 50-х рр. минулого століття у дослідженні українських говорів Східної Словаччини новаторську роботу методом лінгвогеографії виконав В.Латта. Він зібрав діалектні матеріали із 258-ох населених пунктів, у яких проживає русько-українське населення

Східної Словаччини, що становить 92% усієї нашої території.

Василь Латта опрацював і перевірів методи діалектологічного дослідження, написав і видав роботи з питань фонетики в синхронному і діахронному зрізі. Його метою було описати всі рівні мовної структури діалектів і вказати на їх відношення до інших говорів, зокрема словацьких і польських, з яких в атлас залучив 10 словацьких (Вишне Репаше [303], Брезовіца [304], Мошуров [305], Тарнов [306], Дубінне [307], Ганушовце [308], Словенська Кайня [309], Вишне Ладічковце [310], Папін [311], Снина [312], Йовса [313]), які репрезентували словацькі списки, горальські, шариські, сотацькі, земплинсько-ужанські говори, а також 2 польські населені пункти (Галіговец [301], Форбаси [302]).

«Атлас українських говорів Східної Словаччини» (1991), автор якого із-за передчасної смерті не встиг завершити, охопив усю фонетичну і морфологічну систему цих говорів. Він містить 195 фонетичних, 123 морфологічні і 39 лексичних карт. В. Латта дбав, щоб мовні явища в атласі були зображені ясно і точно, щоб відбивали окремі регулярні і нерегулярні процеси в рамках цілої мовної структури. Тому вони в його атласі і в роботах взагалі ілюстровані більшою кількістю прикладів із діалектного середовища, в якому відбита наявність якісно відмінних процесів давнішої або сучасної їх форми.

Диференційованість українських говорів Східної Словаччини значно різноманітна і складна. З боку вокалізму їх характеризує сім вокалічних систем, які цілу область чи регіон об'єднують в одну мозаїчну картину як наслідок історичних, культурних, господарських і суспільних процесів, які впливали на їх внутрішню структуру, а в рамках даної території відображали органічно з'єднане ціле.

Новизна атласу В. Латти у порівнянні з іншими регіональними та загальнонаціональними атласами ґрунтується на новому принципі складання легенди карти як точної і раціональної системи позначень, формально виражених і упорядкованих ключем. Ключ допомагає найбільш економно скласти легенду карти. Атлас В. Латти у порівнянні з іншими досі існуючими атласами вносить багато нового у теорію і практику лінгвістичного картографування.

У 80-90-х рр. минулого століття хронологічно появилися два з перших чотирьох томів «Лінгвістичного атласу українських говорів Східної Словаччини» (1981-2009) Зузани Ганудель. В них скартографовано лексику страв, напоїв, кухонного посуду і начиння, ткацтва, упряжі, будівництва, транспорту. У четвертому

томі скартографовано анатомічну та експресивну лексику. Сітка атласу – 167 населених пунктів, що становить 68% усього русько-українського регіону Східної Словаччини. Таким чином, говори згаданого регіону вивчені настільки солідно, що в них неважко визначити їх загальну систему і виділити основні ознаки їхньої мовної структури. В них уже можна виявити специфіку зв'язків і взаємозв'язків між усіма говорами південно-західного українського наріччя, а також вказати на діалектні відмінності їхньої структури стосовно інших говорів та української літературної мови. На матеріалі цих атласів можна легко простежити взаємовпливи споріднених і неспоріднених мов, в середовищі яких ці говори функціонували і розвивалися.

Лінгвістичні дані цих атласів послужили основою для синтетичної праці «Územné členenie ukrajinských nářečí východného Slovenska» (1993) та «Територіальне членування лексичної системи українських говірок Східної Словаччини» (1994).

Українські говори Східної Словаччини були предметом дослідження і специфічних багатомовних атласів, якими є Загальнокарпатський діалектологічний атлас (ЗКДА) та «Загальнослов'янський діалектологічний атлас (ЗСДА). Це багатонаціональні генетично гетерогенні і гомогенні наукові праці, які доповнюють інформації про кожну окрему національну мову, а також мови, які функціонують в іншомовному або чужому середовищі. До числа таких відносяться і українські говори Східної Словаччини, які в ЗКДА та ЗСДА поряд з іншими спорідненими (словацькою, чеською, польською, сербською, хорватською, македонською) та неспорідненими (угорською, румунською, молдавською) мовами мають однаковий і рівноправний статус. У ЗКДА досліджено чотири населені пункти (Баєрівці [45], Бехерів [47], Велика Поляна [49], Збійне [50]), які репрезентують українські шариські говори [45], північномаковицькі [47], лабірські [50] та сининські (земплинські) [49].

Досліджені в ЗКДА мовні факти характеризуються як карпатизми, які формувалися в різні часи і в різних умовах. Їх носії належать до різних етнічних груп, але мають багато спільного в галузі господарства, скотарства, знарядь праці, побуту, одяжі, кулінарії, засобів транспорту, народного вірування тощо.

Специфіка мов і діалектів карпатського мовного ареалу виявилася особливо на лексико-семантичному рівні. Основною умовою при укладенні карт цього багатонаціонального атласу було співставлення мовних фактів, на основі яких визначалися специфічні карпатизми, властиві більшості мов карпатського регіону.

Література

1. Атлас української мови. Т.2: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ, Наукова думка, 1988.
2. Atlas slovenského jazyka. I–IV. 1. – Bratislava, VEDA, 1968 – 1984.
3. Ганудель, З.: Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. Т. I: Назви страв, посуду і кухонного начиння. Пряшів, 1981; Т. II: Ткацька лексика. Пряшів, 1989; Т. III: Назви будівництва і транспорту. Пряшів, 2001; Т. IV: Анатомічна та експресивна лексика. Пряшів, 2010.
4. Латта, В.: Атлас українських говорів Східної Словаччини. Пряшів, 1991.
5. Общекарпатский диалектологический атлас. I – VII. Кишинев, Москва, Варшава, Львов, Братислава, Будапешт, Нови Сад, Белград, 1989 – 2003.
6. Rieger, J.: Atlas gwar bojkowskich. I – VII. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1980 – 1991.
7. Stieber, Z.: Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. I – VII. Łódź, 1956.

Ганудель Зузана Томашівна – кандидат філологічних наук, доцент (Словаччина)